

UDK : 930.85(=81)(049.3)
 Stručni članak
 Primljeno: 8. X. 1994.

Promišljanje nekih teza Contovog djela o Slavenima

ANDREJ ČEBOTAREV

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Polemizirajući s nekim tezama F. Conte-a, autor ovog prinosa smatra načelno neispravnim pokušaje sintetiziranja nacionalnih povijesti pojedinih slavenskih naroda i njihovih civilizacija u jedinstvenu organsku cjelinu kao što to čine neki profesionalni slavisti. Autor se ujedno osvrće i na metodološke teškoće pisanja komparativne povijesti slavenske civilizacije s obzirom na vjersku podijeljenost i upozorava da se pojavni oblici duhovnosti i pučke pobožnosti ne mogu svesti isključivo na pitanja konfesionalne jurisdikcije.

1. Pristupne teze

U izvorniku Contove knjige¹ objavljenom godine 1986. naslov i podnaslov su nešto drukčiji nego u srpskom prijevodu.² Francis Conte je šef katedre za rusku civilizaciju na Sorbonnei i jedan od vodećih slavista u Europi. Knjiga obrađuje pitanja vezana uza slavensku prapostojbinu, seobu, jezik, način života, običaje, društvo, položaj žene u slavenskom svijetu, pravne odnose, zadrugarstvo, religiju, baštinu bizantske civilizacije i političku ideologiju slavenskih naroda. Raspoređena je u osam poglavlja, a u dodatku su pozamašne bibliografske bilješke, tematski izbor iz literature i kazala pojmova, osoba i mjesta.

Kao što se i moglo očekivati kod tako širokog zahvaćanja povijesnih, teoloških, filozofskih, lingvističkih i filoloških tema predmet istraživanja pa i sam naslov moraju biti dosta općeniti. Riječ je o multidisciplinarnom pristupu koji se služi i arheologijom, lingvistikom, etnografijom, ekonomijom, sociologijom, poviješću umjetnosti i književnošću. Ovo nije pripovijedanje povijesti u tradicionalnom smislu, nego je izbor ključnih momenata iz povijesti slavenskih naroda. U središtu proučavanja su pojave koje obilježavaju sam život, odnosno društvo u

¹ Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale (VI-e – XIII-e siècles). Nije jasno zbog čega francuski podnaslov ističe XIII. stoljeće, kada je očito da je u knjizi zahvaćeno razdoblje zaključno sa XX.

² Francis Conte. Sloveni. Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi. Biblioteka »Retrospektive«, Beograd, 1989., (2 toma; str. 1–287, 288–685.). Prijevod na srpski jezik iz originala. Zato se citati u tekstu navode ekavicom.

najširem smislu. Pojave se promatraju u po mogućnosti što dužem trajanju. Autor je okrenut povijesti kulture i mentaliteta, a metodološko polazište istraživanja mu je, prema vlastitim riječima, u »socijalnoj antropologiji koja sjedinjuje pogodnosti strukturalizma s pogodnostima semiotike«.

Djelo obrađuje brojna pitanja, a još ih više otvara i pokreće. Jasno je da tako koncipirana problematika, koja zahvaća širok spektar slavističkih pitanja ne može dati iscrpnu sliku, pa zato ni svi slavenski narodi nisu jednako pomno obrađeni. Ovo se može prihvatiti kao metodoško opravdanje, ali sadržajno predstavlja slabiju stranu djela. Istaknimo odmah da se uložiti značenju Hrvata, na žalost nije posvetila odgovarajuća pozornost. Iako autor nije ni kanio iscrpno izložiti slavensku povijest, knjiga daje čitak pregled slavističkih problema. Budući da u ovom razmatranju nije moguće izložiti sve zanimljive povijesne navode, kao ni Contova promišljanja, čini nam se uputnijim upozoriti na neke nove ideje, načelne nejasnoće, manje formalne propuste i mnoštvo pitanja koja su samo načeta ili čak izostavljena, te općenito uzeti Contov tekst kao poticaj daljnjim razmišljanjima.

2. Kratak pregled sadržaja

U prvom arheološkom poglavlju³ pripovijeda se o prostoru slavenske praprotobine, ističe njezina otvorenost prema istoku, obrađuju Skiti, Sarmati i druga plemena koja su sudjelovala u etnogenezi Slavena, kao i barbarske najezde. U podrobnom izlaganju seobe Slavena podsjeća se i na pravce u kojima kolonizacija nije uspjela ili gdje su Slaveni bili asimilirani: Grčka, Peloponez, Mala Azija, Bitinija, Laba, Baltik, Španjolska, Afrika i Italija.

U sljedećem poglavlju⁴ obrađeni su staroslavenski jezik, etimologije nekih imena, osnutak ruske države od Varjaga, izvještaji arapskih i drugih pisaca o slavenskim običajima, nošnji, fizičkim tipovima, ratničkim sposobnostima, gradnji kuća, higijeni, ratarstvu, stočarstvu, obrtima i društvenoj strukturi (ropstvo, knez, vijeće i vojna demokracija).

Treće je poglavlje posvećeno bračnom i društvenom položaju žena.⁵ Conte tvrdi da je žena u starih Slavena bila energična, odlučna i relativno emancipirana. Podređeni je položaj posljedica kasnijih azijskih utjecaja. Ova misao nije izvorno Contova, u tome on slijedi dio povjesničara 19. stoljeća. Ono što je kod Conta novo jest pokušaj poniranja u dubinsku psihologiju, neku vrstu psihoanalize.

Tako se posebno analizira fenomen žena-ratnika koje Conte smatra karakterističnom pojavom za ostatak matrijarhata. Spomenuvši mit o Amazonkama, koje su već prošlostoljetni filolozi zemljopisno smještali ne u helenizirano područje, nego u istočnu Europu, autor se posebno osvrće na slavenska predanja o ratnicama. Jedna češka legenda iz 11. stoljeća pripovijeda kako su djevice s obala Vltave podigle pod vodstvom Vlaste utvrđeni zamak Djevin. Izazvani time mla-

³ F. Conte, nav. dj., Knjiga A: »Slovenski prostor«, 11–78.

⁴ F. Conte, nav. dj., Knjiga B: »Nasleđe slovenskih prahrišćanskih civilizacija«, 81–162.

⁵ F. Conte, nav. dj., Knjiga C: »Žene u slovenskom svetu«, 165–222.

dići su na brežuljku s druge strane rijeke izgradili Višegrad. Izbio je rat, koji je ublažen pod utjecajem pića te je sklopljen mir poslije kojega je svaki junak odabrao sebi suprugu iz protivničkog tabora, a grad Djevin je porušen i muška čast spašena. Spomenuvši još nekoliko sličnih primjera, Conte navodi i ruski ep o strašnoj junakinji koju nitko nije mogao svladati osim vlastitog oca, također poznatog junaka Ilije Muromca. Bitan je za Contov način razmišljanja zaključak da je počast hrabrosti i snazi žene-ratnika odana tek na kraju kada je ona pobijedena i ne može ugroziti muško dostojanstvo.

Fenomen zlih žena Conte prati od đavolice iz starih legenda preko srednjovjekovnih vještica pa do vamp-žena iz klasične ruske književnosti 19. stoljeća. Praksu otimanja djevojaka za vjenčanje konstatira u Nestorovu ljetopisu kao i kod drugih slavenskih naroda, te tvrdi da je toga bilo u Srbiji sve do 19. stoljeća bez obzira na to što je Zakonik cara Dušana u 14. stoljeću strogo sankcionirao otmice. Običaj je bio više uvjetovan obrednim i magijskim razlozima nego stvarnim zaprekama dolaska do žene. Autor još obrađuje ljubavne slobode prije i poslije sklapanja braka, patrijarhalni mentalitet, društvene i obiteljske funkcije, utjecaj Crkve na stav o ženi-grešnici i ženi-svetici, ženu kao gospodaricu kuće, udovicu i pravo nasljeđivanja.

Četvrto poglavlje⁶ odnosi se na obitelj i zadrugarstvo. Razmatraju se poligamija, zakonitost djece, velika obitelj i klan, osveta, kazne, gostoljubivost, zaštita, pobratimstvo, kumstvo, životna, krvna i imovinska zajednica te vlast i demokracija u okviru grupe. Desetak zadnjih stranica naslovljeno je »Zadružne zajednice i socijalizam u 20. veku«.

Odnosu slavenstva i istoka posvećeno je peto poglavlje.⁷ Konstatira se značenje stepe kao zemljopisnog faktora i otvorenost prema istoku. U etnogenezi Slavena svakako su sudjelovali Sarmati, Skiti, Iranci.⁸ Budući da je glavna komponenta u formiranju bugarskog naroda bila istočna,⁹ posebna je cjelina posvećena Bugarima od 7. do 14. stoljeća. Veliku je ulogu odigrala trgovina s istočnim narodima i trgovački putovi koji su, prolazeći kroz slavenske zemlje, povezivali Perziju, Arabiju i Bizant s normanskom Skandinavijom. Brakove, međutim, ruski su vladari sklapali ponajviše sa zapadnim susjedima: Skandinavcima, Madarima, Nijemcima, pa čak Francuzima i Englezima. Trgovini autor posvećuje prilično pozornosti; analizira predmete trgovanja i u svezi s tim nastale gradove. Poseban aspekt veza s istokom predstavljaju tatarske najezde i njihova vlast nad Rusijom, tatarske riječi u ruskom jeziku.¹⁰ Autor spominje da su neki teoretičari vidjeli u boljševizmu oblik iskazivanja nomadske stihije iz stepa.

⁶ E. Conte, nav. dj., Knjiga D: »Slovenske porodične i društvene zajednice«, 226–284.

⁷ E. Conte, nav. dj., Knjiga E: »Sloveni i istok – Mitovi i stvarnost«, 287–413.

⁸ »Na drugoj strani odavno je zabeleženo da bi Hrvati, Srbi, pa čak i Rusi mogli da potraže svoje ime u iranskim etnonimima. Ovaj supstrat se zapaža u mentalitetu, jeziku, religiji...« E. Conte, nav. dj., 333.

⁹ Tzv. Protobugari, koji su narod turske grupe.

¹⁰ Broj tatarskih i orijentalnih riječi u ruskom jeziku nije ni izdaleka toliko koliko se obično misli, začudo je manji od broja turcizama u nekim južnoslavenskim jezicima.

Šesto se poglavlje odnosi na podvojenost kulturnog utjecaja između Bizanta i Rima.¹¹ Posebno se promatraju slavenski narodi koji su zapali u sferu kulturnih utjecaja tih civilizacija. O Hrvatima, Srbima i Slovencima govori relativno malo i to u nas dobro poznate najosnovnije podatke. Pripovijeda detaljno o svetom Ćirilu i Metodu te njihovu radu na pokrštanju, narodnom jeziku, pismu itd. Ima i odgovarajuća poglavlja o pokrštanju Poljaka i Rusa.

U okviru poglavlja naslovljenog »Bizantska baština«¹² dolaze tri teme: 1. Slavenske države i Bizant početkom primanja kršćanstva, 2. Slavenska duhovnost i istočno kršćanstvo, i 3. Bizantski politički uzor i apsolutizam.

Posljednje poglavlje »Od slavenske ideje do autoritarnog panslavizma«¹³ raščlanjeno je na podnaslove: 1. Panslavenska utopija, 2. Revolucionarna Rusija i ideologija ujedinjenih Slavena, i 3. Od slavenofilskog panslavizma do staljinističkog neoslavizma.

Iako bi se o ovom zanimljivom poglavlju moglo mnogo govoriti, zaustavio bih se samo na knezu Adamu Czartoryskom (1770.–1861.), za kojeg Conte uglavnom piše da je predstavljao rusofilsku struju među Poljacima. Šteta što je u svojoj komparativnoj studiji o Slavenima Conte izostavio navesti da je isti Poljak Czartoryski, veliki promicatelj ruskog imperijalizma, bio ujedno i duhovni otac »Načertanija« Ilije Garašanina. Što ne zna ili prešućuje Conte, ipak zna i spominje prevodilica Gordana Petrović, koja je osim prevodenja knjige sastavila još i indeks imena sa bilješkama gdje nadopunjuje Conta ovim zanimljivim podatkom.¹⁴

Na kraju knjige autor tvrdi da je politika ubila slavensku ideju, a slavenstvo postalo otpad nacionalizma. Kao primjer navodi njemu suvremeni Sovjetski Savez, te ističe da su prije isti primjer davale Poljska, Čehoslovačka i svaka slavenska zemlja na vrhuncu svoje moći.

3. Pozitivne kvalitete djela

Autorovo poznavanje pojavnosti slavenskih društava je uistinu golemo. Odlično se snalazi u slavenskim običajima, ruskim vjerskim sektama, a narodne pjesme nekih slavenskih naroda služe mu kao obilan izvor. Njegove definicije su u većini slučajeva ne samo točne nego i lakonski sročene kao što priliči većini pisaca francuskog jezičnog izričaja i »galskog duha«. Drugo je pitanje stanovišta nedorečenost tih definicija i odsutnost nekih pojmova. Po svemu sudeći, opseg knjige nije bio dovoljan za cjelovitiju obradu tako složenih i brojnih fenomena.

¹¹ F. Conte, nav. dj., Knjiga F: »Sloveni između Vizantije i Rima«, 417–482.

¹² F. Conte, nav. dj., Knjiga G: »Vizantijska baština«, 485–544.

¹³ F. Conte, nav. dj., Knjiga H: »Od slovenske ideje do autoritarnog panslavizma«, 547–579.

¹⁴ Poblize o Czartoryskom vidjeti: Petar Šimunić, Načertanije. Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike. »Globus«, Zagreb, 1992., i »Predgovor drugom izdanju« dr. Mirka Valentića u istoj knjizi.

Autorova komparativna metoda omogućuje stvaranje zanimljive slike kakve do sada nije bilo. Jedno je čitati izdvojene događaje u pojedinim narodnim legendama i kronikama ili nacionalnim historiografijama, a drugo uskladiti ih sve u opći sustav koji daje širi pogled. Tako se zamalo na istoj stranici može čitati o dobrostvosti kijevskoga kneza Vladimira i poljskog kralja Boleslava prema sirotinji. Netom prihvaćeno kršćanstvo oni su odmah utjelovili i na socijalnoj razini. Cijela Contova knjiga vrvi mnoštvom sličnih paralela.

Pohvalno je što je autor izbjegao tradicionalne zamke općenitih stereotipa, koji se vrlo često javljaju čak i u znanstvenoj literaturi o Slavenima, pa ne rabi inače dosta ustaljene sintagme kao »široka slavenska duša« i njima slične. Dobro je što je uočeno presudno značenje pravoslavlja u kulturnom formiranju pravoslavnih Slavena, ali se osjeća nedostatak analognog odjeljka o utjecaju Katoličke crkve na katoličke Slavene i komparativna analiza tih utjecaja. Pozdraviti je što nisu zaobidjeni Lužički Srbi,¹⁵ taj najmanji i uvijek zaboravljeni slavenski narod, bez obzira na to što je i njima posvećeno malo riječi.

4. Sporna i nedorečena pitanja

Budući da je Conte najviše pozornosti posvetio istočnim Slavenima, a civilizacijski bipolaritet izrazio odnosom istočnih i zapadnih Slavena, južni su Slaveni potisnuti u drugi plan. Možda je autor smatrao dovoljnim protumačiti podjelu Slavena u crkvenom i civilizacijskom pogledu na istočne i zapadne, pa tu istu podjelu protegnuti i na, u zemljopisnom smislu, južne Slavene, ali to nije posebno istaknuo. Koliko su loše prošli Hrvati vidi se iz opsežne bibliografije koja za povijest Hrvatske preporučuje samo jednu jedinu knjigu.¹⁶ Istina je da se o Hrvatskoj može čitati i u nekoliko knjiga općenito posvećenih bivšoj Jugoslaviji i Slavenima, ali to sve skupa nije dovoljno kod tako pretenciozno zamišljene studije. Druge su slavenske zemlje predstavljene s desetak naslova, uz izuzetak Slovenije¹⁷ i Bosne,¹⁸ za koje se također preporučuje samo jedna monografija.

Moramo se zapitati je li uopće moguće govoriti o jednoj slavenskoj civilizaciji ako se uzme u obzir vjerska podjela? Što zajedničkog, osim srodnog jezika, imaju, primjerice, Bugari i Česi, Makedonci i Poljaci, Slovenci i Rusi? Pravne institucije, ustrojstvo države i društva, gospodarstveni odnosi, estetska norma u umjetnosti i drugi parametri također su imali različite oblike. Autor nije postavio to načelno pitanje, pa izgleda da se baš ovdje krije najslabije mjesto »civilizacijskog pristupa« u promatranju slavenstva kao cjeline.

¹⁵ Lužički Srbi, njemački Wenden, a u novije vrijeme sve češće Soraben, žive u etničkoj enklavi oko Bautzena u Njemačkoj i nisu u bližoj vezi sa Srbima južnoslavenskog područja. Njihov jezik spada zajedno s poljskim, češkim i slovačkim u zapadnoslavensku skupinu jezika.

¹⁶ S. Guldescu. *History of Medieval Croatia*, Mouton, The Hague, 1964.

¹⁷ D. Lončar. *The Slovans. A Social History*. »American-Yugoslav Printing and Publishing Co.», Cleveland, Ohio, 1939.

¹⁸ M. Šamić. *Les Voyageurs française en Bosnie a la fin du XVIII et au debut du XIX siècle, et le pays tel qu'ils l'on vu*. »Didier«, Paris, 1960.

Čini se da ni civilizacijska i kulturna podvojenost Slavena između pravoslavlja i katolicizma nije dovoljno protumačena. Malo se govori o uzajamnim sučeljavanjima i približavanjima. Dobro je što je spomenuta unija kao posebni slučaj, ali je velik propust izostavljanje muslimana Bosne, Hercegovine, Sandžaka i Bugarske koji su podrijetlom i jezikom također Slaveni. Slavensko se pitanje, dakle, što je najzanimljivije, na vjerskom planu ne očituje isključivo kroz dualitet, nego kroz mnogo složenije odnose.

Dosta je nedorečenog i o slavenskoj duhovnosti. Opisuju se, primjerice pojavni oblici bizantskoga teološkog učenja hezihazma (isihazma) u Rusiji i njegova opstojnost u Srbiji i Bugarskoj. Međutim, nisu obrađena pitanja vezana uz oblike duhovnosti katoličkih zapadnih i južnih Slavena, borbu oko reformacije i protureformacije, a nema ni riječi o bosanskim franjevcima koji su se vjekovima suprotstavljali ne samo Turcima nego i islamiziranim Slavenima. Sekularizirani autorov svjetonazor ne omogućuje shvaćanje biti kršćanske dogmatike i pastoralne teologije. Dokidanje predbračnih sloboda kod djevojaka u starih Slavena Conte formulira riječima: »Da podese svet prema svojim željama sveštenici su se potrudili da rašire često veoma negativnu predstavu o ženi, vezanu za hrišćansku mitologiju o prvobitnom grehu i njegovom poreku.« Ovdje kao da se ne shvaća ili namjerno ne želi shvatiti razlika između »podešavanja svijeta prema svojim željama« i profesionalne svećeničke obveze propovijedanja vjerezakona i morala bio on kome drag ili ne. Uostalom, istih je problema imala Crkva u germanskim i keltskim zemljama sjeverne Europe, da i ne govorimo o čudoredno dekadentnim zemljama raspadnutoga zapadnorimskog carstva.

Povlačenje paralela među nekim događajima ruske i sovjetske prošlosti moguće je samo na formalnoj razini. Zoran je primjer takva ishitrenog zaključka u odjeljku »Staljinističko neoslovenstvo«, gdje autor na temelju poziva za ujedinjenje u zajedničkoj borbi protiv Hitlera upućenog iz Moskve 1941. svim slavenskim narodima pokušava u proleterskom internacionalizmu nazrjeti nit slavenofilstva. Tu je posrijedi isključivo vanjska povezanost jer se u ratovima vojni savezi ne sklapaju ovisno o rasi, nego o optimalnim mogućnostima za najpovoljniji ishod rata. Jednako su upitne i sve teze koje je autor sklon preuzeti iz sovjetske historiografije zdravo za gotovo. Ne smije se, naime, smetnuti činjenica da povijest sovjetskog razdoblja, kako to odnedavno ističu i sami ruski povjesničari, još ni izdaleka nije napisana na znanstveni način oslobođen od ideologije. Za diskusiju je i pitanje koliko se zadruge socijalističkog razdoblja u SSSR-u i FNRJ smiju tumačiti praslavenskom tradicijom, a koliko samom marksističkom doktrinom. Autor je inače sklon povlačenju paralela, što mu je uostalom sastavni dio metode, pa nije čudno ako koji put možda malo pretjera. Karakteristično je da, pišući o emancipiranosti praslavenskih žena, autor ne zaboravlja podsjetiti na starogrčki mit o Amazonkama.

U stručnoj bibliografiji, uz pretežito rusku literaturu i nešto poljske, dolaze samo francuske i engleske monografije, a nema nijedne njemačke! Izuzetak je pet slavističkih časopisa njemačkoga jezičnog područja. Njemačka i austrijska slavistička znanost nije se smjela izostaviti ne samo radi kvantitativnog bogatstva i općenitog značenja nego i zbog činjenice što su Nijemci Slavenima susjedi, a Austrijanci su sa Slavenima stoljećima živjeli u, nazovimo to s ironijom ili bez nje, »zajedničkoj državi«. Ovaj nedostatak djelomice je umanjen

navođenjem nekih njemačkih djela u francuskom prijevodu, primjerice, Herdera koji je već odavno klasik, a ne suvremeni istraživač, i samo taksativnim nabrojanjem pet slavističkih časopisa njemačkoga jezičnog područja.¹⁹

Od manjih nejasnoća treba upozoriti da bit crkvenoslavenskog pojma »sobornost« nije u održavanju sabora i skupova,²⁰ nego je to onaj isti pojam koji u teologiji zapadne Crkve označuje ne samo »konzilijarnost« nego i »katolicitet« ili »sveopćitost crkve«. Možda Conte nije krivo mislio, ali se neprecizno izrazio.

5. Opća ocjena djela

Razumljivo je da se u tako široko koncipiranom djelu ne mogu postaviti ni iscrpno obraditi sva pitanja. Zbog nedovoljnog broja istraživanih elemenata lako je povesti se za pogrešnim zaključcima. Autor je, međutim, vješto izmaknuo ovoj opasnosti tako da je najteža negativna karakteristika koja se može djelu pripisati nepotpunost, a nipošto formalna netočnost navoda. Stoga se djelo u cjelini može ocijeniti visokom ocjenom u smislu obilne faktografije i zanimljive prezentacije te kao takvo preporučiti za čitanje, ali glede zadovoljenosti strogih znanstvenih kriterija treba se njime koristiti s velikim oprezom. Conte je od mnoštva autora mnogo pabirčio, ali se osjeća da navode nije provjeravao niti usklađivao u sistem. Ostaje dojam da se u knjizi previše govori o Rusiji, a premalo o drugim slavenskim narodima. Ova nekonzistentna izbalansiranoš možda je uvjetovana i autorovom profesionalnom formacijom.

U knjizi mnogo toga nedostaje. Spominje se panslavistička utopija u Rusiji, ali bez usporedbe s mesijanskom idejom u Poljskoj. I pojam »slavenske duhovnosti« nije dostatno obrađen. Evo četiri odjeljka u koje je raspoređen: 1. »Slovenska žrtva«, 2. »Slovenska mistika«, 3. »Isihazam«,²¹ i 4. »Bogumilska jeres u Bugarskoj«.

Nadalje, jedini teološki pravac među pravoslavnim Slavenima na koji se Conte osvrće jest hezihazam,²² koji izvorno nije slavenskog podrijetla, dok izostavlja

¹⁹ Zeitschrift für Slavistik (Berlin, od 1956.)

– Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden, od 1953.)

– Osteuropa (Stuttgart, od 1951.)

– Welt der Slaven (Wiesbaden, od 1956.)

– Wiener Slavistisches Jahrbuch (Wien, od 1950.)

²⁰ F. Conte, nav. dj., 571.

²¹ U skladu s terminološkom tradicijom Katoličke crkve »isihazam« treba hrvatski imenovati »hezihazam«. Pojam dolazi od grčke riječi »hesyhia« pisane s početim »e« (»hāknutim eta«), koji se u starogrčkom čitao kao »he« pa je tako prešlo i u latinski: »hesychia«. Pravoslavni pisci slijede tradiciju srednjovjekovnoga bizantskoga grčkog, kada se spomenuti glas čitao kao »i«. »Analogni primjeri: Herod – Irod, hegemon – iguman, amen – amin, aleluja – aliluja, Jeruzalem – Jerusalem, Atena – Atina, i dr.«

²² Hezihazam je smjer u pravoslavnom monaštvu, čije pristaše teže mističnom iskustvu. Naziv dolazi od grčke riječi »hesyhia« koja znači »sabranoš, tišinu, vanjsku i nutarnju samoću«. Time se hezihasti razlikuju od drugih pravoslavnih redovnika bazilijanaca koji asketski žive po uredbama sv. Bazilija Velikog (330.–379.) i reformatora sv. Teodora Studi-

neke oblike duhovnosti koje su niknule baš na slavenskom tlu, primjerice, »straničestvo«²³ u Rusiji. Pa čak i onda kada govori o hezihazmu, Conte na temelju vanjskih pojavnosti donosi jednu presmionu usporedbu²⁴ kakva se ne smije dopustiti u tako definicijski strogom sustavu kao što je teologija.

Ni pojam »slavenske mistike« nije zadovoljavajuće diferenciran. I u ovom slučaju došlo je do poistovjećivanja pravoslavnog i slavenskog bez navođenja i uspoređivanja s oblicima duhovnosti katoličkih Slavena.

U metodi komparacije kojom se autor vješto služi ipak se osjećaju barem dva nedostatka. Prvo, uspoređujući razne pojave, autor stalno upućuje na njihovu istovjetnost u pojedinim slavenskim zemljama, ali ne uspoređuje različitosti. Čini se da je *a priori* pošao od teze o jedinstvenosti. Druga bi zamjerka bila što nije pokušao komparaciju i na višem stupnju, tj. uzeti sve Slavene kao (jednu) grupu i usporediti ih s germanskim, romanskim, keltskim, baltičkim i drugim narodima. Bilo bi zanimljivo ispitati gostoljubivost, primjerice, Španjolaca, svađbene običaje Letonaca itd. U crkvenom sklopu pitanja manje je važno konstatirati akceptciju određenih pravaca teološkog učenja ili prevodenje pojedinih autoriteta, koliko, dapače, s istoga kulturološkog motrišta ispitati oblike pučke pobožnosti i iskazivanja vjere u svakodnevnom životu slavenskih naroda. Kao što je drukčiji, primjerice, uravnoteženiji sjevernoamerički katolik od temperamentnoga katolika Brazila, trebalo je odgovoriti na pitanje u čemu se razlikuje češki i njemački katolicizam ili rusko i grčko pravoslavlje. U kojem se trenutku na temelju iste dogme počinje osjećati djelovanje krvi, tla i temperamenta. Štovanje Blažene Djevice Marije najjače je izraženo u katoličkoj Poljskoj i pravoslavnoj Rusiji. S jedne strane bezbrojna Gospina svetišta, procesije i zavjetni kipovi u Poljskoj, a s druge štovanje nebrojenih čudotvornih Bogorodičinih ikona, i za njih sastavljeni akatisti²⁵ te pet Bogorodičinih blagdana s odgovarajućim troparima, kondacima i irmosima²⁶ u Rusiji.

ta (760.–826.), a kojima je cilj stvoriti od svojih samostana žarišta duhovnosti, školstva, i karitativnog rada. Začeci hezihastičkog učenja nalaze se u djelima Origena (185.–255.), sv. Evagrija iz Ponta (345.–399.) i sv. Grgura Niskog (325.–399.), dok se zajednica sljedbenika formirala na Sinaju i u Egiptu, a u Bizantu je to učenje promicao solunski biskup Grgur (Grigorios) Palamas (1296.–1359.) Poblize vidjeti: Zvonimir Kurečić. Uvodni komentar uz izdanje knjige »Ispovjesti ruskog hodočašnika svojem duhovnom ocu«, »Kršćanska sadašnjost« (Zagreb, 1985.) 12–13, 19.

²³ »Straničestvo« je poseban oblik hodočašća u Rusiji. »Stranniki« su pješice, nerijetko po čitavoj imperiji, obilazili manastire i zavjetna svetišta tražeći pravdu Božju i dobre ljude, noseći u torbi samo Sveto pismo i malo kruha. Uzdržavali su se od milodara. Od drugih su se hodočašnika razlikovali time što im je hodočašće bio stalni način života.

²⁴ Hezihastički pristup autor pravilno definira kao »tihovanje« ili »podvig u tišini u sjedinjenju s Bogom«, ali je vrlo nategnuo usporedbu s hinduskom »đapa-jogom«, japanskim »nembutsy« ili muslimanskim »dhikr«. F. Conte, nav. dj., 518.

²⁵ Akatist je zasebno bogoslužje u čast Isusa Krista, Presvete Bogorodice, nekog sveca ili čudotvorne ikone. Ime dolazi od grčkoga glagola »akathizomai« (ne sjediti) jer se za vrijeme obreda mora cijelo vrijeme stajati.

²⁶ Vrste nedjeljnih i blagdanskih himni koje se pjevaju na liturgiji i bdjenju prethodnoga dana.

Autor bolje pozna rusku književnost nego rusku filozofiju. Opširno nabroja simboliste (među pjesnicima) koji su opjevali Skite i Mongole ili pak strahovali od žute opasnosti. Kod filozofa pak, među kojima ima cijeli jedan pravac pod nazivom »eurazijci«²⁷ i kojima je posvetio jedno poglavlje, nije ni spomenuo ime osnivača! Taj je bio mladi lingvist poznati knez Nikolaj Sergejevič Trubjeckoj. Isto tako nedostaje i valjana definicija ovog pokreta koji je smisao i poslanje Rusije vidio u sjedinjavanju europske i azijske kulture.²⁸ Propušteno je istaknuti da je »eurazijstvo« negacija slavenofilstva.

6. Poticaj za daljnja promišljanja

U djelu napisanom 1986. i prevedenom 1989. godine, nije se moglo postaviti najaktualnije pitanje današnjice – mogućnosti integracije slavenskih naroda u ujedinjenu Europu. Prijedeni kulturni put slavenskih naroda isključuje svaku sumnju u sposobnost Slavena u izgradnji europske kulture, ali se u tom smislu ipak čini da će se prema temeljnim obilježjima prije raditi o izgradnji jedne općeeuropske, a ne slavenske kulture, jer danas je prekasno pristupiti formiranju paralelne slavenske civilizacije kao takve, nasuprot zapadnoeuropskoj, odnosno »romansko-germanskoj«. U tom smislu Contovo djelo nudi indirektni odgovor koji je možda dao i nehotice: Pozornim iščitavanjem Contove knjige, ne može se dokučiti *differentia specifica* i sama bit slavenske kulture i slavenstva u odnosu na zapadnu kulturu. Osim toga, neovisno o tome je li autor bio toga svjestan ili nije, očitivalo se da sintetiziranje zasebnih povjesnica pojedinih slavenskih naroda nema naročitog smisla. Ali tekst ipak pogoduje razbijanju uobičajenih predrasuda i brojnih zabluda o Slavenima.

Ako bismo usporedili Contovo djelo s kod nas ranije objavljenom literaturom o Slavenima, mogli bismo se ugodno iznenaditi kvalitetom hrvatskih djela s kraja prošlog i početka ovog stoljeća. Iako je Contov pristup problemima suvremen, velik dio podataka i misli kod nas je već objavljen. Moglo bi se s pravom reći da je hrvatski čitatelj prije gotovo jednog stoljeća imao na raspolaganju djela koja su duboko ponirala u problem. Kako se Contova knjiga najvećim dijelom odnosi na Rusiju, možemo spomenuti da je velik dio faktografije iznio jedan drugi Francuz kod nas odavno preveden.²⁹ Matica hrvatska

²⁷ Eurazijci su sljedbenici filozofskog pravca koji naučava da ruska kultura sintetizira glavne struje europskog i azijskog svijeta. Rusija ne ulazi sva u Europu, ni sva u Aziju, pa prema tome ne pripada u cijelosti ni jednom kontinentu, nego ih spaja. Ovakvo učenje, bez obzira na to što je zasnovano na zemljopisu i etnografiji ili, kako se to danas sve više kaže, »geopolitici«, vodi do zaključka o posebnom poslanju Rusije pa u konačnoj konzekvenciji dolazi do istog rezultata kao i slavenofilstvo inspirirano pravoslavljem.

²⁸ Teoriju »eurazijstva« je dosta jasno, iako ne i opširno, izložio ruski svećenik Vasilij Zjenjkovskij, koji je emigrirao u Pariz. Tamo je predavao na Institutu sv. Sergija. Vidjeti poglavlje o eurazijcima, u knjizi citiranoj u bilješci 33, str. 85–92. Inače je Zjenjkovski u Parizu izdao brojna djela, od kojih jedno citira i sam Conte (»Histoire de la philosophie russe«, Galimard, Paris, 1953.) pa je stoga čudno što ga nije bolje iskoristio.

²⁹ Alfred Nicolas Rambaud. Povijest Rusije od početka do god. 1884. sa preko sto slika i dva zemljoviđa. Preveo Julije Adamović, Zagreb, 1890. (665 str.).

izdala je izvrsne knjige Stjepana Radića³⁰ gdje su dobro osvijetljeni slavenski problemi, a bilo je i odličnih zemljopisnih priručnika s vrijednim etnografskim i povijesnim podacima.³¹ U to doba još nije postojala ni socijalna povijest, ni povijesna antropologija, pa se dio navedenih pitanja razmatrao u okviru tadašnje filozofije povijesti.³² O ruskoj filozofiji objavljena je kratka, ali ozbiljno promišljena knjižica Vasilija Zjenjkovskog.³³ Sustavni uvod u ruska duhovna gibanja, filozofiju i djelomice teologiju promatran u kontekstu povijesnih događanja mogao se pročitati u prijevodu Masarykove³⁴ knjige, bez obzira na to što filozof Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev smatra tu knjigu površnom ili, kako doslovno piše, »rdavom«.³⁵ Masaryk svakako ima višu filozofsku razinu i dublje poniranje u probleme od Conta. I da ne nabrajamo previše, i suvremeni autor James Billington³⁶ u svojim je zaključcima neizmjereno zaokruženiji i dosljedniji od Conta.

Prevodilica Gordana Petrović ozbiljno je obavila svoj posao. Želeći izbjeći prijevod prijevoda, nastojala je sve citate prevoditi ne s francuskog, nego s izvornih jezika, u čemu su joj pomogli brojni bibliotekari nalazeći odgovarajuća mjesta u izvornicima. Pa ipak su neshvatljivi razlozi zbog kojih je Češka u oba sveska uporno prevedena kao »Bohemija«.

7. Aktualnost slavenske problematike

Slavenska problematika je danas vrlo aktualizirana zbog nekoliko razloga. Raspadom SFRJ, SSSR i ČSSR broj slavenskih država Europe porastao je s pet na dvanaest, a njihov udio sa 18,5% na 28,5%. Ovo će implicirati pojačani utjecaj Slavena na međunarodnu politiku putem većeg broja predstavničkih glasova. Treba podsjetiti kako je obnova Poljske i pojava potpuno novih država Čehoslovačke i Kraljevine SHS g. 1918. potaknula neke tadašnje zapadnoeuropske filozofe i diplomate da su, svakako i pod jakim utjecajem raspada Austro-Ugarske, 20. stoljeće nazvali stoljećem Slavena.

Za Slavene nakon 1990. karakteristični su još neki momenti koji povećavaju zanimanje za temu: u svim slavenskim državama pao je komunistički ustroj i

³⁰ Stjepan Radić. Moderna kolonizacija i Slaveni, Zagreb, 1904. (374 str.).

– Isti. Savremena Europa, Zagreb, 1905. (416 str.).

– Isti. Češki narod na početku XX stoljeća, Zagreb, 1910. (262 str.).

³¹ Ivan Hoić. Slike iz obćega zemljopisa. Knjiga V. – Evropa. Slavenske države. Dio prvi. Rusija, Zagreb, 1898. (399 str.).

– Isti. Slike iz obćega zemljopisa. Knjiga V. – Evropa. Slavenske države. Dio drugi. Bugarska – Srbija – Crna Gora, Zagreb, 1900. (462 str.).

³² Ne poistovjećivati s poviješću filozofije.

³³ Vasilij Zjenjkovski. Ruski mislioci i Evropa. Prevela Isidora Sekulić. »Nova Evropa«, Zagreb, 1922. (100 str.).

³⁴ Tomaš G. Masaryk: Rusija i Evropa. Studije o duhovnim strujanjima u Rusiji. Preveo Stjepan Musulin, Zagreb, 1923. (VIII + 312 str.).

³⁵ Vidjeti: Bogdan Radica: Agonija Evrope, Beograd, 1940., 193.

³⁶ James Billington. Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje. Preveo Branko Vučićević, Beograd, 1988. (718 str.).

prelazi se bolni proces tranzicije, većina slavenskih naroda danas živi u novim (ili obnovljenim) državnim tvorevinama, a izgradnja svakoga državnog organizma zahtijeva pojačane napore i time povećava rizik od kriza, rat u Bosni i Hercegovini vodi se među Slavenima, a slavenska je problematika nakon sloma monopola marksističke ideologije odnedavno postala i političkom temom u Rusiji, gdje su na idejnom planu obnovljene brojne stare potisnute ideje i tradicije, među kojima slavenofilstvo i panslavizam. Vrijeme će pokazati da li će i koliko teorije slavenofilstva i eurazijstva prijeći Rusiji ulazak u Europsku uniju.

8. Contova slika Hrvatske

Nepreciznost, upitnost i površnost nekih autorovih tvrdnji i zaključaka nastojao sam pokazati na ruskim primjerima, jer se tom zemljom autor najviše bavio. Ali kada je riječ o Hrvatskoj nećemo govoriti o metodi i spornim tezama, nego o za nas mnogo presudnijim pitanjima. Već smo spomenuli da o Hrvatskoj Conte govori malo. Iako ne možemo stranom autoru određivati koliko će puta spomenuti našu zemlju u usporedbi s drugim slavenskim, ipak je pozornost poklonjena Hrvatskoj također meritorni pokazatelj. Zato nije sitničarenje analizirati koliko se puta spominje ova ili ona zemlja, pod kojim imenom i u kojem kontekstu. Jednako je važan dojam koji se indirektno stječe. Je li stranom čitatelju iz Contovog teksta postalo jasno da je Dalmacija hrvatska zemlja i može li razabrati da u Bosni i Hercegovini žive Hrvati? Čini se da ne, jer Conte nije dovoljno eksplicitan u ovom za nas važnome momentu.

Spomenuto djelo priznatog stručnjaka služi, naime, ne samo kao popularna i znanstvena literatura, nego i kao udžbenik za zapadnoeuropske slaviste, iz čijih se redova formira novinarski i diplomatski kadar o čijem izvješću ili procjeni uvelike ovisi tijek ratnih zbivanja i pravac mirovnih napora u današnjem ratnom sukobu. O Hrvatima gotovo da se i ne govori kao o subjektima vlastite povijesti, nema riječi o dvojnosti hrvatskog mentaliteta,³⁷ ništa o tri hrvatska pisma, o povlastici na narodni jezik u liturgiji (glagoljaštvo), što je presedan u katoličkom svijetu i još nekim fenomenima koji čine specifikum Hrvatske. Nije istaknuta bedemska pozicija prema orijentalnom svijetu »antemurale christianitatis«, sudjelovanje Hrvata na europskim ratištima, pa ni srednjovjekovni »odljev mozgova« kada su hrvatski sinovi u brojnim talijanskim i drugim sveučilištima sudjelovali u stavaranju zajedničke europske i svjetske znanosti. Ove krasne teme su kao naručene za kulturološku analizu slavenstava, ali ih Conte uglavnom zaobilazi.

Moramo ipak uvažiti da je knjiga nastala u vremenu kada još nismo imali državu, a ni sam hrvatski jezik nije smio službeno nazivati hrvatskim, te stoga nije moguće autoru zamjeriti propuste *post festum*. Zato ovi retci nisu napisani toliko

³⁷ Sjeverni dio Hrvatske je u sklopu srednjoeuropske, a južni u sklopu mediteranske tradicije, što je jedinstveni slučaj kod Slavena. To sačinjava ne samo kulturno bogatstvo zemlje nego pruža i vrlo zahvalnu temu upravo za kulturološka istraživanja kao što je Contovo.

za ili protiv Conta, već radi poticanja sustavnog praćenja suvremene međunarodne slavistike, i uključivanja naših znanstvenih institucija u pružanje istinskih podataka stranim autorima, koji do njih inače sami ne mogu doći, pa bi mogli i dalje prepisivati netočne navode iz starije literature. Ono što Conte piše o nama, nema smisla prepričavati jer su nam te činjenice poznate. Ali, da bi bilo jasno kakvu sliku dobiva strani čitatelj o našoj povijesti, dovoljno je navesti da se Hrvatska spominje nekoliko puta i to u svezi s plemenom na Visli,³⁸ putopisom Al-Idrizija,³⁹ svadbenim običajima,⁴⁰ uzajamnom pomoći i pozajmicama,⁴¹ Bijelom Hrvatskom kod Krakova,⁴² glagoljicom,⁴³ husitskim pokretom,⁴⁴ ilirizmom⁴⁵ i usput spomenutim opće poznatim podacima.⁴⁶ O Dalmaciji se govori glede seobe preko Jadrana,⁴⁷ putopisa Al-Idrizija,⁴⁸ položaja žene,⁴⁹ kumstva⁵⁰ i pismu pape Ivana VIII. ninskom biskupu.⁵¹ Uzeto u cjelinu, ovo nisu baš tipični momenti povijesti našeg mentaliteta.

Odabir tema za Bosnu je sljedeći: Turci odvođe u lance okovane ljude na prodaju u Hadrianopolis,⁵² položaj neplodne žene u patrijarhalnom društvu⁵³ i ponižavajući društveni položaj žena općenito,⁵⁴ spominjanje patarena⁵⁵ i islamizacije.⁵⁶ Zagreb se spominje samo jedanput⁵⁷ jedino u vijesti da je opljačkan prilikom tatarske provale.⁵⁸ Nema riječi o Zagrebu kao jednom od središta za slavenstvo

³⁸ F. Conte, nav. dj., 12, 42.

³⁹ F. Conte, nav. dj., 125.

⁴⁰ F. Conte, nav. dj., 175.

⁴¹ F. Conte, nav. dj., 271.

⁴² F. Conte, nav. dj., 300.

⁴³ F. Conte, nav. dj., 470.

⁴⁴ F. Conte, nav. dj., 551.

⁴⁵ F. Conte, nav. dj., 564.

⁴⁶ Na primjer, da su Hrvati katolici, F. Conte, nav. dj., 303, ili da se ugarski kralj Bela IV. sklonio u Hrvatsku, isto, 387.

⁴⁷ Govoreći o Slavenima u Italiji autor spominje Hrvate samo u svezi s kolonizacijom u 7. stoljeću provedenom skupa s Avarima. Dalje priča o Srbima i Protobugarima u središnjoj Italiji (pokrajine Marche i Molise), a zaboravlja na hrvatsku dijasporu upravo u toj (posljednjoj) pokrajini; F. Conte, nav. dj., 74.

⁴⁸ F. Conte, nav. dj., 125.

⁴⁹ F. Conte, nav. dj., 202-203.

⁵⁰ F. Conte, nav. dj., 242.

⁵¹ U svojoj poznatoj maniri Conte bombastično naslovljuje pasus »Pritisak pape u Dalmaciji«. A riječ je o sasvim redovnoj praksi pastirskog opominjanja protiv vjerskog zastrañivanja kakvu pape primjenjuju po cijelom katoličkom svijetu. F. Conte, nav. dj., 435.

⁵² F. Conte, nav. dj., 67.

⁵³ F. Conte, nav. dj., 180.

⁵⁴ F. Conte, nav. dj., 202-203.

⁵⁵ F. Conte, nav. dj., 523, 529.

⁵⁶ F. Conte, nav. dj., 544.

⁵⁷ Prag se u cijeloj knjizi spominje čak 12 puta, Beograd i Varšava po tri puta, a Bratislava i Sofija samo jednom.

⁵⁸ F. Conte, nav. dj., 387.

toliko važnog ilirskog pokreta kada »agramerski purgeri« umjesto njemačkih knjiga, novina i kazališnih predstava počinju čitati i gledati predstave na hrvatskom. Nije spomenuta ni uloga tadašnje JAZU, koja je bila koncipirana kao akademijsko središte šire južnoslavenske regije. I drugi su hrvatski gradovi na sličan način spomenuti usputno u sekundarnim funkcijama. Slično je i pri spominjanju osoba.

Za cijelo Contovo djelo mogli bismo reći da je karakterističan spoj suvremenog pristupa i, na žalost, pomalo zastarjele literature. Iako ima priličan broj teza o kojima bismo mogli diskutirati, ipak ih u načelu ne moramo smatrati neispravnima samo zato što smo drukčijeg mišljenja. Na stranicama posvećenim Hrvatskoj krupnih formalnih netočnosti *većinom* nema.⁵⁹

ZUSAMMENFASSUNG

»ÜBERLEGUNGEN ZU EINIGEN THESEN IN CONTE'S WERK ÜBER DIE SLAWEN«

In der Polemik mit einigen Thesen von F. Conte meint der Autor dieses Beitrags daß es im Prinzip nicht gerechtfertigt ist, zu versuchen, die nationale Geschichte einzelner slawischer Völker und deren Zivilisationen als einheitliche organische Ganzheit und allgemeinen Geschichtsverlauf zu synthetisieren, wie es einige professionelle Slawisten tun. Nach einer kurzen Übersicht und einer Beurteilung von Contes Werk verweist der Autor auf methodologische Schwierigkeiten bei der Abfassung einer vergleichenden Geschichte slawischer Zivilisationen.

Die Rolle der Slawen ist heute wegen der politischen Veränderungen in Osteuropa, wegen der nun zahlreicheren slawischen Staaten und des ideologischen Vakuums in Russland neuerlich aktuell. Im Kontext zeitgenössischer Integrationsbestrebungen in Europa muß man vorsichtig sein mit Begriffen wie »slawische Zivilisation« und »Slawentum« und ihnen erneut einen Sinn geben, um sie nicht zu Hemmnissen in den allgemeineuropäischen Integrationsbestrebungen zu machen. Indem er das wissenschaftliche Niveau der zeitgenössischen Slawistik mit der älteren vergleicht, konstatiert der Autor das hohe Niveau der kroatischen, slawistischen Literatur Ende des 19. und im ersten Drittel des 20. Jhs.

SUMMARY

CONSIDERING SOME THESES OF CONTE'S BOOK ABOUT THE SLAVS

Polemizing with some theses presented in the book about the Slavs written by F. Conte the author of the present paper considers incorrect any attempts at synthesizing national histories of Slav peoples and their civilizations into a unique organic whole and general historical course, as some professional Slavists do. After a short critical review of Conte's

⁵⁹ Ipak jedna vrlo nejana formulacija koja sadržava barem nekoliko netočnosti doslovice glasi: »... u korist Osmanlija izgubili su slobodu i Hrvati između 1526. i 1599, a potom u korist austrijskog apsolutizma posredstvom Mađara.« (sic!) F. Conte, nav. dj., 303.

book the author points at methodological difficulties in writing a comparative history of the Slav civilization.

The role of Slavs has become actual again because of political changes in Eastern Europe, increase of the number of Slav states and ideological vacuum in Russia. In the context of the present-day integrational courses in modern Europe, Slav nationality and «Slav civilization» should be used carefully and made meaningful again lest they become a brake to the general European integrational courses. Analyzing the scientific level of modern Slavic studies and comparing them with the earlier Slavic studies, the author emphasizes a high scope of Croatian Slavic literature at the end of the nineteenth and in the first third of the twentieth century.